

Катерина Леонідівна Мілютіна,
доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Глушкова 2, м. Київ, Україна

ВПЛИВ ІНФОРМАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

У статті розглянуто особливості розвитку самооцінки та соціальної адаптації дітей з вадами зору, які навчаються в умовах школи-інтернату. Було виявлено значимі відмінності в таких показниках, як адаптивність, самосприйняття, прийняття, емоційна комфортність, які були значно нижче, ніж у здорових підлітків. Гурткова діяльність сприяла покращенню цих показників.

Ключові слова. самооцінка, Я-концепція, адаптація, інформальна освіта, психологічний гурток.

В умовах сучасної соціально-економічної ситуації в країні надзвичайну важливість набуває питання про роль соціалізації дітей з обмеженими можливостями. Більшість випускників спеціальних шкіл, намагаючись самостійно влаштувати життя, виявляються невідповідними до зустрічі з реальним світом та безліччю суттєвих перешкод. Актуальність проблеми обумовлена малою кількістю досліджень, в яких би питання соціалізації особистості слабозорих вивчалось безпосередньо. В основному зусилля авторів були спрямовані на аналіз реабілітації дорослих інвалідів із порушеннями зору.

У науково-методичній літературі представлено експериментальні дані, які говорять про те, що біологічні та соціальні фактори впливають на розвиток особистості [1, 11, 13]. Багато авторів розглядають зв'язок між екстремально підвищеним почуттям неповноцінності, що виявляється в заниженій самооцінці, і дефектом як однозначно необхідним зв'язком між причиною та наслідком. Зокрема, Е. В. Крюкова [2] виявила, що у підлітків з вадами зору спостерігається негативна оцінка своєї зовнішності, здоров'я і вміння спілкуватися. Е. В. Крюкова [2] і Т. П. Малкова [6] виявили, що у таких підлітків частіше спостерігаються невпевненість в собі, висока особистісна ригідність, низький рівень самоприйняття і ступінь задоволеності потреб у безпеці та визнанні. За даними Т. П. Малкової [6], для сліпих і слабозорих дітей характерні висока особистісна тривожність та низький рівень емоційного комфорту. У дослідженні, проведеному І. І. Мамайчук [7], спостерігалася недооцінка слабозорими своїх можливостей. В той же час О. Л. Романова [9], вивчаючи психологічні особливості підлітків з обмеженими можливостями, виявила переоцінку ними власних сил, можливостей, знань і свого становища в суспільстві, тобто неадекватно завищений рівень домагань. Переоцінка та недооцінка своїх власних сил, здібностей, стану в суспільстві зустрічаються у аномальних людей частіше, ніж у нормальних. Повною мірою це відноситься і до підлітків із порушенням зором.

І. Е. Ростомашвілі [10] звертає увагу на те, що самосвідомість підлітків із зоровою депривацією переважно спрямована на свій внутрішній світ. Це призводить до більш глибокого усвідомлення ними самих себе, але обмежує можливість розвитку і усвідомлення власного соціально-рольового Я. І. Н. Нікуліна [8] вважає, що в умовах зорової депривації становлення самооцінки обумовлено особливостями пізнавальної діяльності, соціальної перцепції і регуляції поведінки. Зорова депривація має негативний вплив як на рівень загальної самооцінки і ступінь її реалістичності, так і на рівень розвитку когнітивного та емоційного компонентів самооцінки окремо. І. Е. Ростомашвілі [10], О. І. Ліпкова [3] встановили, що незрячим підліткам притаманні підвищена чутливість; звуження емоційної сфери, що виявляється в сфокусованості переживань на самих себе; високий рівень тривожності; низький рівень самоприйняття. О. І. Ліпкова [3], аналізуючи оповідання підлітків з порушенням зором, з'ясувала, що в їхніх розповідях частіше, ніж в оповіданнях їх зрячих однолітків, простежується тема відчаю і неясне уявлення про своє майбутнє, зниження інтересу до життя. У них також простежується підвищена фрустрованість, прагнення до компромісу при вирішенні різних конфліктних ситуацій, прийняття відповідальності за події, що відбуваються, на себе.

Таким чином, більшість авторів відзначають занижений рівень самооцінки у підлітків із зоровою депривацією. Підлітки з порушеннями зору характеризуються специфічними емоційними переживаннями, пов'язаними зі ставленням до своєї особистості.

А. Н. Шимгаєва [12] вважає, що в формуванні надмірного спокою провідну роль відіграє захисний механізм заперечення, завдяки якому вони проявляють нечутливість до свого реально неблагополучного положення, заперечують вплив зорового дефекту на різні сторони життя і самооцінку.

Зорова депривація істотно впливає на формування смисложиттєвих орієнтацій. У підлітків із порушеннями зору спостерігається прагнення до компенсації сліпоти і участі в суспільному житті нарівні зі зрячими.

Мета статті – виявити відмінності у соціалізації дітей з вадами зору та ступінь впливу гурткової роботи на успішність соціальної адаптації.

Методи дослідження: діагностичний комплекс включає наступні психодіагностичні методики: конструктивний малюнок людини з геометричних фігур (ТиГР), методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда, методика рівня соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана, методика Спілберга – визначення рівня тривожності, багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ).

Дослідження проводилось на базі Київської школи-інтернат №11 для слабозорих дітей та на базі Українського фізико-математичного ліцею інтернатного типу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В експерименті взяв участь 71 підліток: 32 учня зі спеціального навчального закладу для дітей з вадами зору та 38 учнів із ліцею для звичайних дітей. До інформальної діяльності (участі у роботі психологічного гуртка) було залучено 13 слабозорих підлітків, які виявили прагнення до цього.

Для дослідження адаптації підлітків було використано методику Роджерса-Даймонда. Значимі відмінності (на рівні 0,05) виявлено в таких показниках: адаптивність, самосприйняття, прийняття, емоційна комфортність. Знижений рівень адаптивності в експериментальній групі вказує на те, що зорова депривація має вплив на цю групу дітей. Також виявлено зворотній кореляційний зв'язок із показником особистісної тривоги ($r = -0.755$ при $p = 0.000$). Знижений рівень адаптованості можна пояснити переживанням психічної напруги, зниженою активністю, що обумовлено підвищеною особистісною тривогою.

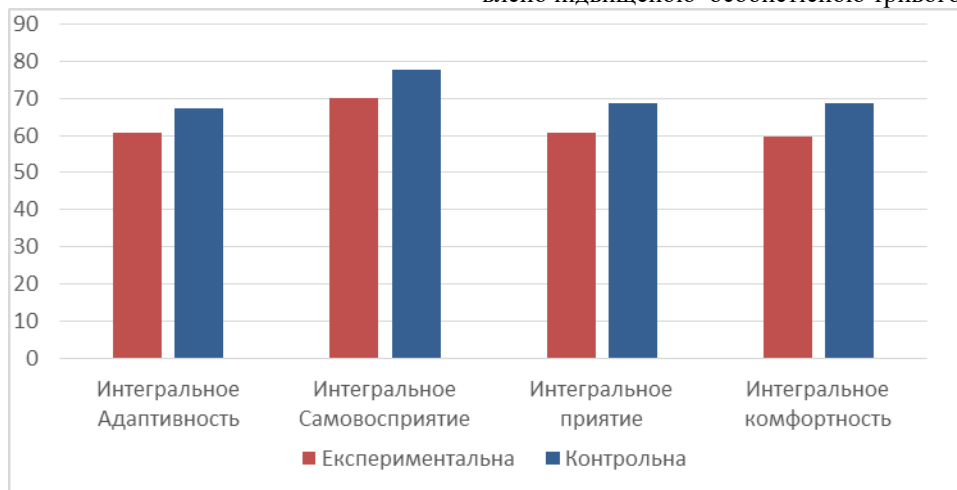

Рис. 1. Показники адаптивності за методикою Роджерса-Даймонда

Було також проведено кореляцію Спірмена, і для контрольної групи значущих зв'язків виявлено не було. Рівень особистісної тривоги у підлітків із контрольної групи теж на межі між середнім та високим, отже можемо допустити, що навіть підвищений рівень особистісної тривоги не впливає на успішну адаптацію зрячих підлітків. Цей взаємозв'язок є специфічним саме для групи слабозорих підлітків. Показник сапосприйняття вказує, що слабозорим підліткам важко змиритись зі своїми вадами. Проведений кореляційний аналіз між показником самосприйняття та задоволеністю здоров'ям виявив зв'язок $r = 0.548$ при $p = 0.001$. Оскільки кореляція є двосторонньою, може припустити, що за умов збільшення показника самоприйняття задоволеність здоров'ям та зовнішністю буде зростати. Було виявлено наступні негативні взаємобумовлені зв'язки зі шкалами: задоволеність здоров'ям, соціальна фрустрованість, дезадаптація, неприйняття себе, емоційний дискомфорт, внутрішній контроль та ескапізм (всі кореляційні зв'язки значимі на рівні $p = 0,005$ та $0,001$). Можна припустити, що низький рівень внутрішнього контролю, а саме недо-

статня віра в свої сили та можливість управляти власною долею, призводить до уходу від проблем, ігнорування їх і, як наслідок, невміння приймати інших. Підліток із вадами зору схильний замикатися в собі, оскільки цей дефект веде до порушення соціальних відносин, можна припустити, що у дітей може поступово формуватися негативна соціальна установка до зрячих дітей, що і веде до неприйняття інших людей.

Занижений рівень адаптації сприяє зниженому рівню емоційного комфорту.

Суперечливе ставлення слабозорого підлітка до себе, що доходить до неприйняття себе, замкнутості, уходу від проблем і в той самий час ідентифікації та порівняння з оточуючими без вад зору, призводить до неприйняття оточуючих та відстороненості в соціальних контактах, пов'язаних із зоровим дефектом. Недостатня інформованість підлітків про соціальне середовище веде до підвищення рівня фрустрованості та особистісної тривожності, що, в свою чергу, є передумовою низького рівня соціальної адаптованості.

Наступним кроком є аналіз описових статистик за методикою багаторівневого особистісного опиту-

вальника «Адаптивність» (див. рис.2).

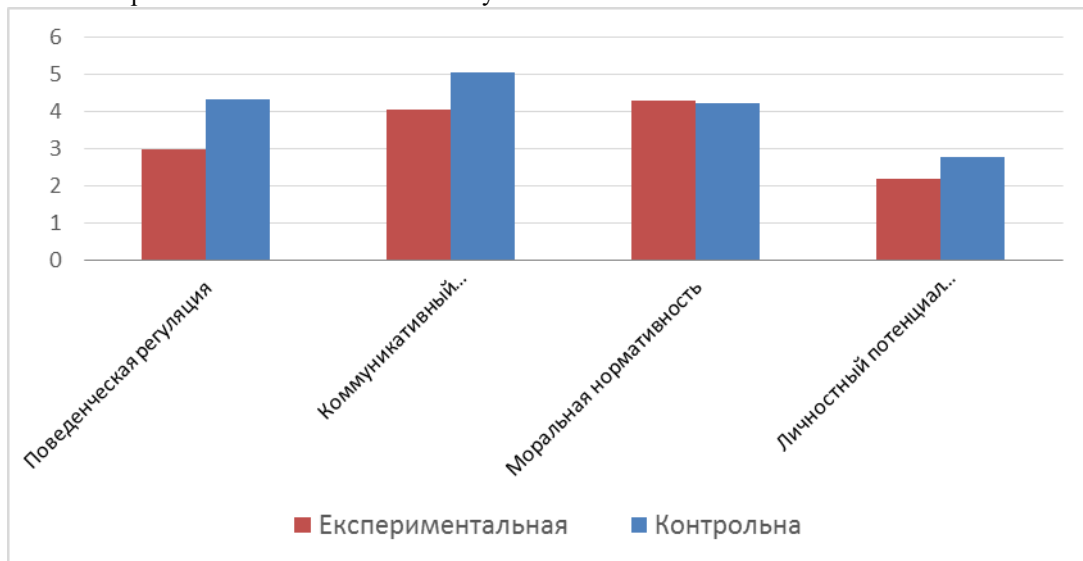

Рис. 2. Результати методики МЛО - АМ

Виходячи з даних, ми бачимо достовірну на рівні 0,05 різницю в показниках комунікативного потенціалу та поведінкової регуляції, в експериментальній групі дані нижчі. У підлітків із вадами зору виникають труднощі в побудові контактів з оточуючими, що підтверджується і даними інтегрального прийняття та адаптацією в цілому. Недооцінка власних сил, здібностей, становища в суспільстві більше виражено у підлітків із вадами зору. Невміння встановлювати соціальні зв'язки може збільшувати відстороненість від оточуючих та сприяти неадекватному сприйняттю дійсності, а саме формування установки на уникнення контактів зі зрячими.

Виховання підлітків із вадами зору проходить в умовах ізоляції від зрячих підлітків, отже можливість спілкування для них обмежена. Адже саме завдяки комунікації, особливо через спілкування, здійснюється процес успішної інтеграції особистості в суспільство.

Також варто зазначити, що рівень прояву показника моральної нормативності є спільним для обох груп, що вказує на правильне сприйняття власного місця та ролі в групі. У дітей з вадами зору ця характеристика корелює ($r = 0,461$ при $p = 0,01$) із задоволеністю здоров'ям. Тобто можна передбачити, що в звичному середовищі спілкування серед підлітків зі схожою особливістю експериментальна група дітей відчуває себе комфортно.

Нами було проведено проєктивну методику ТиГр, яка дає змогу визначити тип особистості в залежності від зображуваної фігури людини. Виявилось, що досліджуваним характерні різні типи, однак можна виокремити найбільш притаманний. Зробимо короткий опис провідних типів за групами:

- у контрольній групі домінуючим є самодостатній тип, ці люди характеризуються достатньою

силою витримувати навантаження, схильні проявляти суворість до себе та інших, емоційно стабільні. Людям, що відносяться до цього типу, притаманні технічні професії. Присутнє бажання активно проявляти себе в житті, займати центральне місце в подіях, що відбуваються в їхньому житті. Вони вважаються психологічно відкритими, відчуваючи себе при цьому досить захищеними з точки зору збереження своєї особистості.

- в експериментальній групі домінуючим виявився тип «ініціатор» чи, як його називають, фантазер. Люди, що ввійшли до цього типу, часто відчувають відчуженість, почуваючись не такими, як всі. Схильні дотримуватися своїх уявлень про світ, які нерідко бувають помилковими. В складних ситуаціях схильні до фантазування. В критичних міжособистісних ситуаціях уходять в себе та намагаються залишатися осторонь від активної участі у важливих подіях.

Цьому типові притаманне бажання проявити себе, однак людина намагається бути настільки відкритою для інших, що вона стає залежною від зовнішнього впливу, що є зрозумілим для дітей з вадами зору.

В малюнках підлітків з експериментальної групи спостерігається тенденція до незавершеності, що відображає специфіку реактивних станів. Однак, це є лише припущення, для точної констатації потрібне проведення детальніших досліджень не лише в галузі психології, а і з точки зору психіатрії.

В зображеннях слабозорих підлітків наявна особливість у зображенні малюнка відносно всього простору аркуша: розташування малюнка у лівого верхнього краю, поєднуючи з маленьким або середнім розміром. Це свідчить про тенденцію психологічного уходу в світ фантазій, що також підтверджується формулою малюнків. Верхній лівий край вважається найбільш пасивним та безпечним з точки зору само-

вираження поля. Фантазування виступає способом самозаспокоєння, що допомагає змиритись із жорсткою дійсністю.

Отже, після проведеного статистичного аналізу даних ми можемо підтвердити нашу гіпотезу про відмінність у психологічних особливостях між підлітками з порушеннями зору та зрячими.

Для розроблення програми психологічного гуртка, спрямованого на поліпшення соціальної адаптації підлітків із порушенням зору, варто чітко розуміти, на які саме складові потрібно впливати.

Отже, модель чинників, на які слід впливати під час роботи гуртка, включає наступні показники: самоприйняття, прийняття інших, емоційна комфортність, домінування, ескапізм.

Після роботи психологічного гуртка протягом семестру, участь в якому взяли 13 підлітків із вадами

зору, було повторно проведено психодіагностичні процедури (контрольний етап дослідження) за допомогою методики діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда, методики рівня соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана та методики Спілберга – визначення рівня тривожності, МЛОАМ (шкали 3-го рівня).

Повторно не було проведено проективну методику ТИГР та в опитувальнику МЛОАМ шкали 1-го рівня, оскільки вони надають дані про типологічні характеристики особистості і не можуть змінитись у такий короткий період.

Ми можемо бачити, які зміни були помічені у досліджуваних після участі у роботі психологічного гуртка на рис.3, особливу увагу звертаємо на показники, на основі яких складалась програма, що були виокремлені за допомогою логістичної регресії.

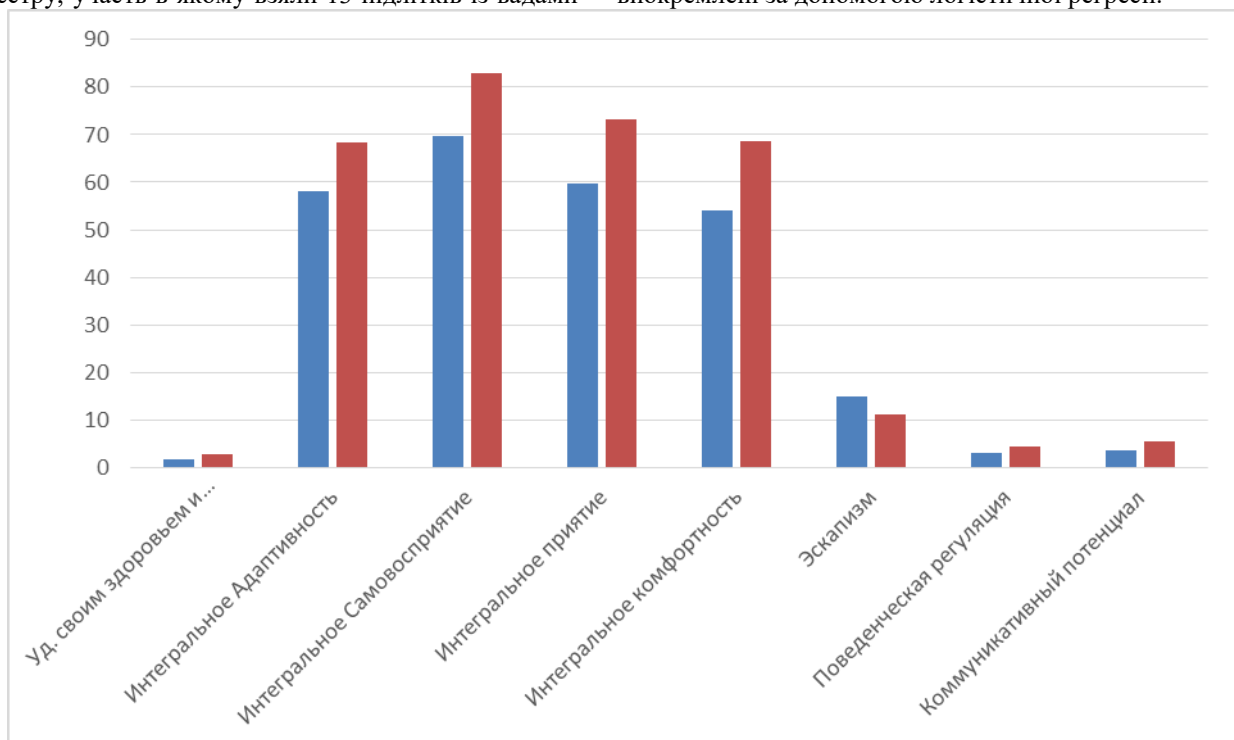

Рис. 3. Зміни показників в учасників психологічного гуртка.

Відповідно до наведених даних, ми можемо спостерігати наступну динаміку:

- встановлено, що після участі у роботі психологічного гуртка протягом семестру у підлітків спостерігається покращення за наступними показниками: здатність до адаптації, сприйняття себе, емоційна комфортність та комунікативний потенціал. Як вказувалось вище, було виявлено кореляційний зв'язок зазначених показників із сприйняттям власного здоров'я, зокрема зовнішності. З цього стає зрозумілим, що, впливаючи на спосіб розуміння навколишнього світу та його сприймання, у підлітків автоматично підвищилось сприйняття себе як активних та повноцінних суб'єктів суспільства.

- показники значущості за шкалою ескапізму ($p=0,059$) знаходяться на межі статистично достовірних результатів. Тобто достовірної різниці між ними не виявлено, однак у цьому випадку робиться висновок щодо наявності тенденції до змін.

Оскільки вказані показники є стійкими утвореннями, то вони складніше піддаються змінам. Якщо брати до уваги попередні дослідження, в яких відмічається схильність слабозорих дітей до фантазування, ідеальному розв'язання ситуації в уяві з привнесенням нереальних елементів, то можна припустити, що втеча від проблем у такий спосіб може бути захисним механізмом, та його руйнування призвело б до порушення функціонування індивіда в цілому. Втім, це є

лише гіпотеза, котра потребує подальшого, більш глибокого дослідження.

- спостерігається динаміка за показниками поведінкової регуляції ($p=0,04$) та комунікативного потенціалу ($p=0,006$).

Поняття поведінкової регуляції характеризується здатністю людини регулювати свою взаємодію з оточуючою дійсністю. Основними елементами поведінкової регуляції можна вважати самооцінку, рівень нервово-психічної стійкості та соціальну підтримку. Ці елементи не є першоосновою регуляції поведінки, однак вони відображають співвідношення мотивів, потреб, емоційного фону, самосвідомості та інших. Виходячи з вищесказаного, можна припустити, що в ході навчання підвищився рівень поведінкової регуляції. Однак, варто враховувати, що показник значу-

щості знаходиться на критичному рівні, тому варто продовжувати роботу підлітків над цією складовою особистості.

Отже, було виявлено значимі відмінності між здоровими дітьми та дітьми з вадами зору у таких показниках, адаптивність, самосприйняття, прийняття, емоційна комфортність, комунікативний потенціал та поведінкова регуляція. Відмічається схильність слабозорих дітей до фантазування. Було розроблено програму роботи психологічного гуртка з метою покращення соціалізації слабозорих підлітків. Аналіз даних контрольного експерименту підтвердив гіпотезу про позитивний вплив інформальної соціалізації в межах гуртка на адаптивність та самооцінку підлітків.

ЛИТЕРАТУРА

1. Драндров Г. Л. Особенности развития я-концепции у подростков с нарушенным зрением / Г. Л. Драндров, Д. Н. Сюкиев // *Современные проблемы науки и образования* [Электронный ресурс]. – 2015. – № 2-2. Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?Id=21828>

2. Крюкова Е. В. Формирование позитивной Я-концепции у подростков с нарушениями зрения / Е. В. Крюкова // *Психологические и педагогические науки: Всероссийский журнал научных публикаций*, апрель 2011. – С. 50-51.

3. Липкова О. И. Общие и специфические особенности развития личности подростков с нарушением зрения: автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / О. И. Липкова. – М., 2001. – 24 с.

4. Литвак А. Г. Психология слепых и слабовидящих / А. Г. Литвак. – СПб.: РГПУ им. Герцена, 1998. – 270 с.

5. Лубовский В. И. Общие специфические закономерности развития психики аномальных детей / В. И. Лубовский // *Дефектология*. – 1971. – № 6. – С. 15-20.

6. Малкова Т. П. Оценка вероятностей успешной социально-психологической адаптации выпускников школ для слепых и слабовидящих детей / Т. П. Малкова // *Педагогика, психология, теория и методика обучения*. – 2002. – № 3. – С. 188-191.

REFERENCES

1. Drandrov, G. L., Syukiev, D. N. (2015). Osobennosti razvitiya ya-kontseptsii u podrostkov s narushenim zreniem [Peculiarities of the development of self-concept of adolescents with visual disorders]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya – Modern problems of science and education*. Retrieved from: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?Id=21828> [in Russian].

2. Kryukova, E. V. (2011). Formirovaniye pozitivnoy Ya-kontseptsii u podrostkov s narusheniyami zreniya [Formation of positive self-concept in adolescents with visual disorders]. *Psikhologicheskie i pedagogicheskie nauki: Vserossiyskiy zhurnal nauchnykh publikatsiy –*

7. Мамайчук И. И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2001. – 201 с.

8. Никулина И. Н. Развитие самооценки школьников с нарушениями зрения: автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.10. / И. Н. Никулина. – СПб., 2006. – 24 с.

9. Романова О. Л. Экспериментально-психологическое исследование особенностей личности больных, страдающих физическими недостатками / О. Л. Романова // *Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова*. – 1982. – №2. – 98 с.

10. Ростомашвили И. Е. Особенности самосознания подростков в условиях зрительной депривации: автореф. ... канд. псих. наук : 19.00.11 / И. Е. Ростомашвили. – СПб., 2000. – 24 с.

11. Симоненко С. Н. Рекреационная психология детства: достижения и перспективы / С. Н. Симоненко, Е. Н. Грек, Е. В. Костюнина, И. В. Леженко // *Наука і освіта*. – Вип.12. – 2014. – С. 7-13.

12. Шимгаева А. Н. Феномен тревожности у подростков с нарушением зрения: автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / А. Н. Шимгаева. – М. – 2007. – 24 с.

13. Чепелева Н. В. Дискурсивные практики самопроектирования личности / Н. В. Чепелева // *Наука і освіта*. – 10. – 2015. – С. 5-11.

Psychological and pedagogical sciences: All-Russian journal of scientific publications [in Russian].

3. Lipkova, O. I. (2001). Obschie i spetsificheskie osobennosti razvitiya lichnosti podrostkov s narusheniem zreniya [General and specific peculiarities of the development of the personality of adolescents with visual disorders]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

4. Litvak, A. G. (1998). *Psikhologiya slepykh i slabovidyashchikh* [Psychology of blind and cecutient]. Saint Petersburg: RGPU im. Gertsena [in Russian].

5. Lubovskiy, V. I. (1971). Obschie spetsificheskie zakonomernosti razvitiya psihiki anomalnyih detey [General specific common factors of the development of ab-

normal children's psyche]. *Defektologiya – Defectology*, 6, 15-20 [in Russian].

6. Malkova, T. P. (2002). Otsenka veroyatnostey uspeshnoy sotsialno-psikhologicheskoy adaptatsii vypusknikov shkol dlya slepykh i slabovidyaschkh detey [Assessment of possibilities of successful socio-psychological adaptation of school leavers for blind and cecutient]. *Pedagogika, psikhologiya, teoriya i metodika obucheniya – Pedagogy, psychology, theory and methods of teaching*, 3, 188-191 [in Russian].

7. Mamaychuk, I. I. (2001). *Psikhologicheskaya pomoshch detyam s problemami v razvitii [Psychological help of children with developmental disorders]*. Saint Petersburg: Rech [in Russian].

8. Nikulina, I. N. (2006). Razvitie samootsenki shkolnikov s narusheniyami zreniya [Development of self-assessment of school students with visual disorders]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].

9. Romanova, O. L. (1982). Eksperimentalno-psikhologicheskoe issledovanie osobennostey lichnosti bolnykh stradayuschikh fizicheskimi nedostatkami [Experimental psychological research of the peculiarities of

the personality of people with physical disorders]. *Zhurnal nevrologii i psikiatrii im. S. S. Korsakova – Journal of neurology and psychiatry named after S. Korsakov*. (Vol. 2). [in Russian].

10. Rostomashvili, I. E. (2000). Osobennosti samo-soznaniya podrostkov v usloviyah zritelnoy deprivatsii [Peculiarities of self-consciousness of adolescents in terms of eye deprivation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].

11. Simonenko, S. N., Grek, E. N., Kostyunina, E. V., Lezhenko, I. V. (2014). Rekreatsionnaya psikhologiya detstva: dostizheniya i perspektivy [Recreational psychology of childhood: achievements and prospects]. *Nauka i osvita – Science and education*, 12, 7-13 [in Russian].

12. Shimgaeva, A. N. (2007). Fenomen trevozhnosti u podrostkov s narusheniem zreniya [Phenomenon of anxiety in adolescents with visual disorders]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

13. Chepeleva, N. V. (2015). Diskursivnyie praktiki samoproektirovaniya lichnosti [Destructive practices of self-projecting of a personality]. *Nauka i osvita – Science and education*, 10, 5-11 [in Russian].

Екатерина Леонидовна Милютинна,

доктор психологических наук,

профессор кафедры психологии развития,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,

ул. Глушкова 2, г. Киев, Украина

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ ПОДРОСТКОВ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Целью статьи является выявление различий в социализации детей с нарушениями зрения и степени влияния кружковой работы на успешность социальной адаптации. Диагностический комплекс включает следующие психодиагностические методики: конструктивный рисунок человека из геометрических фигур (ТиГР), методика диагностики социально-психологической адаптации Роджерса-Даймонда, методика уровня социальной фрустрированности Л. И. Васермана, методика Спилберга – определение уровня тревожности, многоуровневый личностный опросник «Адаптивность» (МЛЮ-АМ). Установлено, что показатель удовлетворенности своим здоровьем и работоспособностью у детей с недостатками зрения гораздо меньше по сравнению со здоровыми детьми. Значимые различия между группами выявлены в следующих показателях: адаптивность, самовосприятие, принятие, эмоциональная комфортность, коммуникативный потенциал и поведенческая регуляция. Данные по методике конструктивного рисунка позволили подтвердить статистические данные и охарактеризовать подростков с недостатками зрения в большем объеме. Уровень проявления показателя моральной нормативности является общим для обеих групп, указывает на правильное восприятие собственного места и роли в группе. У детей с недостатками зрения данная характеристика достоверно коррелирует с удовлетворенностью здоровьем. То есть, можно предположить, что в привычной среде общения среди подростков с похожей особенностью экспериментальная группа детей чувствуют себя комфортно. В контрольной группе наблюдается наиболее проявленный самодостаточный тип, данные люди характеризуются достаточной силой выдерживать нагрузки, склонны проявлять строгость к себе и другим, эмоционально стабильны. В экспериментальной группе доминирующим оказался тип «инициатор» или, как его называют, «фантазер». В рисунках подростков из экспериментальной группы наблюдается тенденция к незавершенности, что отражает специфику реактивных состояний. Однако, это лишь предположение, для точной констатации требуется проведение детальных исследований не только в области психологии, но и с точки зрения психиатрии. В работах слабовидящих подростков имеется видимая особенность в расположении изображения относительно всего пространства листа: рисунок находится в левой верхней кромке (обычно маленького или среднего размера). Данная особенность свидетельствует о тенденции психологического ухода в мир фантазий, что также подтверждается формулой рисунков. Установлено, что участие в информальной деятельности способствует развитию у подростков с нарушениями зрения способности к адаптации, восприятия себя, эмоциональной комфортности и коммуникативного потенциала.

Ключевые слова: самооценка, Я-концепция, адаптация, информальное образование, психологический кружок.

Kateryna Miliutina,
Doctor of Psychology, professor,
Department of Developmental Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
2, Hlushkova Str., Kyiv, Ukraine

IMPACT OF INFORMAL ACTIVITIES ON SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS WITH VISUAL IMPAIRMENT

The article is aimed at revealing the difference of socialization of children with visual impairment and the level of the influence of club activities on the success of their social adaptation. The research method complex includes the following diagnostic techniques: the constructive drawing of the person by means of geometrical figures (TIGER), a technique of diagnostics of social and psychological adaptation by Rogers-Dymond, a technique of level of social frustration by L. Wasserman, Spielberg's technique – determination of level of anxiousness, a multi-level personal questionnaire "Adaptability" (MLPQ-A). The study involved 71 adolescents: 32 respondents with visual impairment and 38 school students without any physical disorders. 13 adolescents with visual impairment were engaged to informal activities (the work of a psychological club) and formed the experimental group. The indicator of satisfaction with one's health and working capacity in children with visual impairments has been revealed for the following characteristics: adaptability, self-perception, acceptance, emotional conformity, communication potential and behaviour regulation. The results obtained with the constructive drawing method confirmed the statistical data and made it possible to characterize adolescents with visual impairments to a great extent. The level manifestation of moral normativity indicator is common for both groups of the surveyed; it shows the right perception of one's place and role in a group. This characteristics correlates authentically with the satisfaction with life in children with visual impairment. Thus, it can be assumed that in a comfort communication zone, among the adolescents with the same characteristic, participants of the experimental group feel more comfortable. The adolescents from the control group are characterized as self-sufficient, emotionally stable, they tend to be strict towards themselves and others. In the experimental group, the type "initiator" or so-called dreamer, is a predominant one. The drawings of adolescents from the experimental group seem to be undone, which reflects the specificity of reactive states. However, it is just a hypothesis, one needs to carry out the detailed research not just in the sphere of psychology, but also psychiatry to prove it. Adolescents with visual impairment draw in a unique way: their pictures are placed in the upper left part of the sheet, and their pictures are small or medium as a rule. Thus, this feature shows the tendency for psychological escape from reality in the world of fantasy. The participation in informal education contributes to the development of the ability for adaptation, better self-perception, emotional conformity and communication potential in adolescents with visual impairment.

Keywords: self-assessment, self-concept, adaptation, informal education, psychological club.

Подано до редакції 01.09.2016

УДК: 159.922.62

Віра Юрїєна Помилуїко,
кандидат психологічних наук, докторант,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна

ШЛЯХ ДО ЗРІЛОСТІ ЧЕРЕЗ ЖИТТЄВІ КРИЗИ ДОРΟΣЛИХ

У статті розглянуто вікові кризи в дорослому віці, їх різновиди, наслідки та вектори розвитку. Визначено позитивну і негативну симптоматику, що виникає в період зрілості особистості в процесі подолання основних життєвих криз. Виявлено, що в описі криз дорослого періоду центральне місце відведено перегляду основних цілей і життєвих орієнтирів особистості, що є загальною характеристикою криз дорослості.

Ключові слова: вікові кризи, вектори розвитку, дорослість, переживання, різновиди життєвих криз, фрустрації.

У процесі онтогенезу людина долає ряд вікових періодів, що мають свої характерні якісні особливості. Одним із таких періодів є дорослість, що характеризується інтенсивним розвитком людини, розкриттям її особистісного потенціалу, можливостей і здібностей, досягненнями у професійній кар'єрі та сімейному житті. Майже всі дослідники дорослого віку відміча-

ють недостатню вивченість цього періоду, суперечливість думок та багатоваріантність суджень. Так, І. Солондікова зазначає: «Той факт, що вікові періоди наступні за шкільним залишаються багато в чому «білою плямою» для вітчизняної вікової та соціальної психології, не в останню чергу пояснюється тим, що після закінчення школи не існує єдиного для всіх